

Simonkay Márton

„Mentsétek meg a magyar Duna-medencét!” Környezetvédők, nemzetközi kapcsolatok és az állambiztonság, 1984–1988

“Save the Hungarian Danube Basin!” Environmentalists,
International Relations, and State Security, 1984–1988

In the 1980s, environmental movements such as the Danube Circle, which perceived the construction of the Gabčíkovo-Nagymaros dam as a transboundary environmental risk, built a wide international network. The Danube Circle attracted the attention of the embassies in Budapest from the beginning, and gained increasing visibility and contacts in the West following the Hainburg demonstrations in December 1984, the international environmental walk of 8 February 1986, and was awarded the Alternative Nobel Prize in 1985. Their activities were perceived by the Hungarian state as influenced by hostile opposition groups, helped by foreign forces, but as the regime change approached, mass demonstrations became more frequent, and the domestic risks were also growing.

Az 1980-as években a bős–nagymarosi vízlépcső megépítése ellen fellépő szerveződések, köztük elsősorban az 1984-ben létrejött Duna Kör – már csak a probléma államhatárokon átnyúló jellege miatt is – komoly nemzetközi kapcsolatrendszerre tettek szert.¹ Ez a tanulmány kísérletet tesz arra, hogy ezeket a kapcsolatokat új nézőpontból, az állambiztonsági források látószögéből mutassa be és magyarázza. E források egyszerre adnak lehetőséget a megfigyelt személyekkel és a megfigyelő pártállammal kapcsolatos következtetések levonására. A kutatás kérdései a következők: (1) Hogyan, mi célból, milyen dinamikával épültek ezek a nemzetközi kapcsolatok? (2) Mit tartott fontosnak az állambiztonság a környezetvédők nemzetközi kapcsolatainak megfigyelésében?

¹ Simonkay 2024: 100–104. A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (projekt száma: 0322107).

Környezettörténet és állambiztonsági források

A környezettörténet születése a környezetvédelmi mozgalmak megjelenéséhez köthető.² E mozgalmak kutatása, a természetről szóló diskurzus elemeinek feltárása a kulturális környezettörténet körébe sorolható.³ A környezettörténet természet- és társadalomtudományos módszereket egyaránt és együttesen használ,⁴ forrásai rendkívül sokrétűek, így ebbe akár az állambiztonsági iratok is beletartozhatnak.

Miért és hogyan használhatóak az állambiztonsági iratok környezettörténeti forrásként? Takács Tibor, a források elsődleges őrzőhelyének, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos kutatója az állambiztonsági források – szemben a mindig domináns politikátörténeti irányzattal – társadalom- és kultúrtörténeti feldolgozására biztat,⁵ amibe bízvást beleérthetjük a környezettörténetet is. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy az egyik legfontosabb forráscsoportot jelentő ügynökiratok kellő kritikával kezelendők, hiszen a levéltárban olvasható jelentés az ügynök által végzett megfigyeléstől a véglegesnek tekinthető papíralapú változat megszületéséig számos kézen ment át, nem beszélve a megfigyelés korlátairól és a megfigyelő szándékos vagy véletlen torzításairól, illetve az idővel egyre gyakoribbá váló semmitmondásról.⁶ A főszereplő a megfigyelt áldozat, akinek tevékenységét gyakran nem csupán elbeszéli, de alakítja is a jelentés.⁷ Egy másik forráscsoport, a Napi Operatív Információs Jelentések inkább az állambiztonság érdeklődésére mutat rá:⁸ ennek célja – más, rendőrségi és állambiztonsági napi jelentésekkel együtt – a pártállam vezetőinek hiteles tájékoztatása volt. Az objektivitásra való törekvés mellett érdemes azonban figyelembe venni a forráscsoport korlátait is: mindig az állambiztonság vezetői és terepen dolgozó beosztottjai döntötték el, hogy mi a fontos, és mi nem az.

A környezetvédőkről szóló állambiztonsági feljegyzések, jelentések különlegessége a csoportfőnökségek közötti átfedések forrásanyag: nem csupán a belső elhárítási, hanem – elsősorban a külföldi kapcsolatrendszer miatt – a hírszerzési és a kémelhárítási terület is „dolgozott rájuk”.⁹

² Cronon 2021: 32. A tanulmány eredetileg az *Environmental History Review* 1993. őszi számában jelent meg.

³ McNeill 2003: 6.; Balogh et al. 2021: 11.

⁴ Hughes 2008: 328–330.

⁵ Takács 2014: 125.

⁶ Gyarmati 2012: 68–70.

⁷ Gyarmati 2012: 67.

⁸ Ahogyan ezt az ÁBTL folyóiratának rovatfejléce összefoglalja: Jelentések tükrében 2007: 1.

⁹ A hírszerzés felépítéséről, intézménytörténetéről: Tóth 2011.

Az 1984. decemberi hainburgi tiltakozás

A Bécs közelében, a csehszlovák–magyar hármashatártól nem messze fekvő Hainburg térségében vízerőmű építését készítette elő a szociáldemokrata többségű osztrák kormány. Az ellene folytatott, többhetes tüntetést 1984. december 19-én erőszakkal oszlatta fel a rendőrség. A kormányra és Sinowatz kancellárra hárult fokozódó nyomás miatt végül elálltak az építkezéstől.¹⁰ A hainburgi erőmű tervezett létesítése miatt a szomszédos Csehszlovákia külügyminisztériuma is tiltakozott,¹¹ bár a jelentés alapján a Csehszlovákiában gyakran pihenő, vadászó, egyes ottani kormánytagokkal jó viszonyt ápoló Günter Haiden agrárminiszter elmondása szerint a tiltakozás csak a médiában történt meg, kormány szinten ilyen irányú jelzés nem érkezett.¹²

A Duna Kör szervezőinek felkérésére a *Magyarország* című hetilap Bécsbe utazó újságírója szerzett információkat, valamint vállalta a személyes kapcsolatok felvételét is,¹³ és ennek mérlegelésével a csehszlovák tiltakozást belevevették a kör levélben terjesztett tájékoztatójába.¹⁴ Habár a szervezet tagjai már 1984 októberében tervbe vettek egy bécsi utazást, hogy felvegyék a kapcsolatot az osztrák zöldekkel,¹⁵ ezt végül anyagi nehézségekre hivatkozva lemondták, helyette pedig egy László János fedőnevű hálózati személyt akartak kiküldeni egy programnyilatkozattal. A hálózati személy visszautasította a feladatot – jelentései alapján lehetséges, hogy a Duna Kör vezetője, a vele közvetlen kapcsolatban álló Langmár Ferenc így akarta kitudni, hogy ügynök-e. Később – feltehetően hasonló céllal – egy nagyméretű fénymásolási feladatot is rábízott, amelyet László János szintén nem vállalt el.¹⁶

A magyar szolgálatok már 1984 őszén megkezdték az információgyűjtést a hainburgi erőmű építésével kapcsolatban. Ekkor egy Herick fedőnevű ügynökük megszerzett egy dokumentumot Erich Schmidt kereskedelmi és ipari államtitkártól a vízerőmű tervezett felépítéséről.¹⁷ A decemberi események felkeltették a magyar szolgálatok figyelmét is, akik hozzájutottak a hainburgi és a greifensteini (Alsó-Ausztria) vízerőműnek a mezőgazdasági minisztérium által végeztetett

¹⁰ Simonkay 2024: 101.

¹¹ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 3. t. – 6-7/829/1985.XI.10. Feljegyzés, osztrák külügyi dokumentum a dunai erőmű létesítéséről.

¹² ÁBTL 1.11.4 – II. s. – 67/8-405/1985.I.30.

¹³ ÁBTL 3.1.2. M-41313 „László János” 24. Jelentés, 1985.I.16.

¹⁴ ÁBTL 2.7.1. 45-78/10-11/1985.I.16.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-41313 „László János” 13. Jelentés, 1984.X.2.; 20. Jelentés, 1984.X.11.

¹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-41313 „László János” 21. Jelentés, 1984.X.11.; 33. Jelentés, 1985.V.8.

¹⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-1074/29 „Herick” 204–219. Beérkező információ, 1984.XI.1.

vízjogi engedélyeztetéséhez, a hainburgi erőmű propagandaanyagához és ellenzőinek brossúrájához.¹⁸ A magyar vezetés számára analógiát adhatott a környezetvédők által féltett Szigetköz kapcsán az az érv, hogy a Bécs közelében lévő dunai ártéri erdőket egyedül a Duna hainburgi duzzasztása képes megmenteni. 1985. január végén pedig egy hosszú, leírása szerint kormánykörökből származó jelentés készült magyar nyelven a hainburgi helyzetről.¹⁹ Ebben a tüntetésen történtek mellett leírták a színtalpak mögött a vezetésben felbukkanó véleményeket is, azaz hogy jegelik az erőmű témáját az 1987. évi választásokig, vagy az is lehetséges, hogy később sem építik meg. A mezőgazdasági minisztérium a nagymarosi építkezés során azonban számított a szoros osztrák–magyar együttműködésre, akár nagyobb volumenű osztrák hitel felvételére is. Megkezdtek a tapogatózást alternatív helyszínek keresésére is, akár csehszlovák kooperációban is.²⁰

A hainburgi események után nem sokkal a Duna Kör az állambiztonság célkeresztjébe került: „Hullám” fedőnéven bizalmas nyomozást indítottak a vezetők, azaz Vargha János, Langmár Ferenc, Magyar Erika és Futó Péter ellen.²¹ Kiadványaik nemzetközi terjesztése azonban olyan jól működött, hogy az 1985. májusi, klagenfurti nemzetközi környezetvédelmi szimpóziumon az ott előadó Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal illetékeseit a Duna Kör anyagaival várták.²² Egy belügyminisztériumi jelentés szerint a Duna Körben szerepet nem vállaló, de ismert népi-nemzeti ellenzéki Csoóri Sándor 1985 októberében jelezte bizalmas baráti körben, hogy ausztriai turistaútján tárgyalt a Hainburgnál is tüntető osztrák zöldek néhány vezetőjével, akik a magyarországi népszavazásra irányuló mozgalom támogatását ígérték.²³

¹⁸ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 67/9-2220/1985.V.7. Aulandschaft und Kraftwerksbau. Ökotechnik am Beispiel der Staustufe Greifenstein. Von Ing. Stefan Allerstofer. Österreichische Donaukraftwerke AG. [1985]; Donaukraftwerk Greifenstein. Wasserrechtliche Bewilligung. Bescheid des Bundesministeriums für Land- und Forstwirtschaft. Zl. 14.550/38-I 4/82 vom. 7.4.1982; Donaukraftwerk Hainburg. Wasserrechtliche Bewilligung. Bescheid des Bundesministeriums für Land- und Forstwirtschaft. vom. 5.12.1984; Hainburg – Wasserrechtliches Bewilligungsverfahren abgeschlossen. Pressekonferenz. Bundesminister Dipl. Ing. G. Haiden. 6. Dez. 1984

¹⁹ ÁBTL 1.11.4 – II. s. – 67/8-405/1985.I.30. Feljegyzés a hainburgi vízierőmű körül kialakult helyzetről.

²⁰ ÁBTL 1.11.4 – II. s. – 67/9-5192/1985.XI.1. Feljegyzés, osztrák külügyi dokumentum a dunai erőmű létesítéséről.

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-41313 „László János” 28. Jelentés, 1985.II.21.

²² ÁBTL 3.1.5. O-19500 Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal 49. Összefoglaló jelentés, 1986.V.23.

²³ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 3. t. – 6-7/754/1985.X.16. BM jelentés aláírásgyűjtő mozgalom elindí-

Az osztrák és magyar környezetvédők formálódó együttműködése osztrák belpolitikai hullámokat is vetett: a kormányzó szociáldemokrata párt, az SPÖ vezetésének 1985. őszi véleménye alapján nemcsak a parlamenti küszöb körül lévő zöldek, hanem az Osztrák Néppárt, az ÖVP is, Erhard Busek elnökhelyettes vezetésével „propaganda okokból felkarolhatja” a magyar és az osztrák környezetvédők kapcsolatát.²⁴ Ez változást jelent ahhoz képest, hogy az ÖVP szerepét egy évvel korábban még úgy jellemezte a bécsi magyar követség szolgálati jelentésével, hogy az a „sötétben tapogatózik”.²⁵ Busek – egyben az 1986-tól az SPÖ-vel koalícióra lépő ÖVP – figyelmét a magyar politika iránt az MDF 1988. évi esztergomi kongresszusán való részvétele is tanúsítja.²⁶ Jelen volt Esztergomban Markus Schleicher, az osztrák zöldek stájerországi vezetője, aki a Duna Kör méltatása mellett a Hainburg–Nagymaros-párhuzamot is emlegette, kiegészítve az 1970-es években épült zweitendorfi, a lakossági tiltakozás, majd az azt követő népszavazás miatt soha üzembe nem helyezett atomerőmű példájával.

A hainburgi vízerőmű építésének leállítása a magyar környezetvédelmi mozgalom fontos hivatkozási alapja lett Bős–Nagymaros ügyében: ezt tükrözi például a Duna Kör-alapító Vargha Jánosnak az alternatív Nobel-díj átvétele kapcsán 1985 decemberében az osztrák rádióknak adott nyilatkozata,²⁷ de többször hivatkozott rá előadásaiban is,²⁸ és szerepelt a „Kékek” 1985. szeptemberi szórólapján is.²⁹

Érdeklődés Svédországból

A belügyminiszteri jelentések tanúsága alapján egyes nyugati országok követségeiken keresztül – a jelentéstevő kiemelte az USA nagykövetségét – már 1984 áprilisában érdeklődtek a bős–nagymarosi vízlépcső felépítése elleni tiltakozó akciók és aláírásgyűjtés iránt, amelynek keretében a környezetvédők az illegálisban lévő ellenzékiekkel összefogtak.³⁰

tásáról Gabčíkovo–Nagymaros vízierőmű ügyében.

²⁴ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 3. t. – 6-7/743/1985.X.10. Feljegyzés magyar és osztrák környezetvédők kapcsolatáról.

²⁵ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – I/1984. 67/9-5584/1984.XI.13. Feljegyzés az osztrák belpolitikáról.

²⁶ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 4. t. – 6-7/641/1988.IX.10. Feljegyzés; Apaydin 2023: 195.

²⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-250/1985.XII.23.

²⁸ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 2. t. – 6-7/159/1984.III.16. BM jelentés a bős–nagymarosi vízlépcső elleni tiltakozó akciókról.

²⁹ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 3. t. – 6-7/683/1985.IX.11. BM jelentés röplapterjesztésről a vízlépcső megépítése ellen.

³⁰ ÁBTL 2.7.3. – I. s. – 2. t. – 6-7/293/1984.IV.18. BM jelentés a bős–nagymarosi vízlépcső

A Duna Kör iránti nemzetközi érdeklődést a svéd Right Livelihood alternatív Nobel-díjának 1985. évi elnyerése³¹ tovább növelte. A díj már önmagában gyanús volt az állambiztonsági szerveknek: a vonatkozó napi operatív jelentésben észrevételezték, hogy a díjat odaítélő bizottságban ül egy svéd parlamenti képviselő is, a szervezet kapcsolata a svéd állammal pedig „nem tisztázott”.³² A svéd köztelevízió a magyar külügy sajtófőosztályának engedélyével december 5-én interjút készíthetett Budapesten a hivatali illetékesek mellett a díjat átvevő Vargha Jánossal is.³³ Ez kivételes lehetőségnek számított, mivel a nyugatnémet közmédia, az ARD riportere, Renata Erich például nem kapott hasonló engedélyt 1986 januárjában.³⁴

1986 áprilisában Eva Gisslar, a Right Livelihood Foundation svédországi szekciójának elnöke Magyarországon járt. Ferihegyi távozásakor „fokozott vámvizsgálat” alá vetették, és megtalálták nála a magyar környezetvédők különféle (szamizdat) kiadványait, valamint a Duna Kör tagjainak névsorát.³⁵ A látogatást 1987 elején Vásárhelyi Judit viszonzta volna magánlátogatás formájában, útlevélkérélmét azonban elutasították, szóban a Duna Körben folytatott törvénysértő tevékenységére hivatkozva.³⁶

1986. május 3. és 8. között egy svéd diákcsoport a Budapest II. kerületében található Ifjúság Hotelben szállt meg, és a náluk lévő nyomtatott brossúra alapján kérték, hogy az abban olvasható Duna Kör-tagok, Palotai Tamás és Tóth Tamás mutassák be számukra az ország környezetvédelmi tevékenységét. Habár ennek bekövetkeztéről a belügyi szervek nem tájékoztatnak, arról viszont igen, hogy május 4-i nagymarosi hajókirándulásukra két nyugatnémet újságíró mellett Péterffy Ágoston és Keszthelyi Zsolt Duna Kör-tagok is elkísérték őket – utóbbiak célja a jelentés szerint az volt, hogy támogatókat toborozzanak Európa-szerte.³⁷

A svéd vendégek egyre gyakrabban jelentek meg a magyar környezetvédők társaságában, így például a Környezet- és Természetvédelmi Világszövetség által szervezett, 1986. júliusi Nemzetközi Erdőkaraván táborban – innen a Duna körösök távol maradtak, a külföldi résztvevők hiányolták is őket. A táborban a Svéd

felépítése elleni tiltakozó akciókról.

³¹ Apaydin 2023: 222.

³² ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-203/1985.X.16.

³³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-236/1985.XII.3.

³⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-11/1986.I.16.

³⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/III-72-85/6/1986.V.4.

³⁶ Haraszti 1987: 120.

³⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-BRFK-66-/1/1986.V.22.

Nemzeti Rádió munkatársa készített interjút az ELTE Természetvédelmi Klubjának két képviselőjével, Karas Lászlóval és Pásztor Erzsébettel.³⁸

Az 1986. február 8-i környezetvédelmi séta

1986. február 8-án osztrák, nyugatnémet és magyar környezetvédők közös demonstrációt tartottak. A budai Duna-parton tett sétán 800 tüntető, köztük 60 osztrák vett részt.³⁹ Vargha Jánost két nappal korábban a rendőrök figyelmeztették, hogy a demonstráció törvénybe ütközik, ő azonban – a rendezvény megtartásának szándékát továbbra is fenntartva – nem írta alá az erről szóló jegyzőkönyvet. A szervezők végül az utolsó pillanatban mégis lefűjták a rendezvényt.⁴⁰

Az eseményt komoly előkészületek kísérték mind a szervezők, mind a hatóságok részéről. 1986 januárjában Vargha János azt nyilatkozta a *Profil* című osztrák lapnak, hogy szívesen látnák az osztrák környezetvédőket Magyarországon, és hogy szeretnék felhasználni az osztrák zöldek tapasztalatait egy nemzetközi vé szélesedő tiltakozásban.⁴¹ Ennek nyomán néhány nappal később, a budapesti, Krisztina téri Zöldfa étteremben a Duna Kör sajtótájékoztatót tartott osztrákok és nyugatnémetek társaságában, amit a Szabad Európa Rádió a bős–nagymarosi építkezés elleni nemzetközi zöld nyilatkozatként értelmezett.⁴² Feltehetően itt volt Günter Nenning újságíró is, korábbi SPÖ-tag, a hainburgi megmozdulások egyik fontos alakja.⁴³ Nenning kapcsán a budapesti osztrák nagykövet jelezte a minisztériumi illetékeseknek, hogy „megértéssel vennék”, ha később már nem engednék be Magyarországra.⁴⁴ A séta előtt egyes osztrák zöldek a gödöllői Agrártudományi Egyetem KISZ-szervezetének szervezésében az egyetemen tettek látogatást.⁴⁵

A február 8-i sétán a belügyi szervek szerint nem 800, hanem 3-400 fő jelent meg, köztük 60 osztrák, emellett több külföldi tudósító és diplomata, de az igazoltatásokon kívül véleményük szerint „rendkívüli esemény” nem történt⁴⁶ – a

³⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-BRFK-97/1/1986.VIII.5.

³⁹ Simonkay 2024: 102.

⁴⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-11-27/8/1986.II.7.

⁴¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-11-12/3/1986.I.17.

⁴² ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-11-13/1986.I.20.; III/III-9a/1/1986.I.16.; III/IV-16/3/1986.I.27.; 3.1.2. M-41884/4 „Sziklai Barna” 20. Jelentés, 1986.II.11.

⁴³ Neubacher 2020: 117–118.

⁴⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-11-27/13/1986.II.7.

⁴⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-28/4/1986.II.10.

⁴⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/III-26a-28/7/1986.II.10.

résztevők beszámolói által említett⁴⁷ gumibotozást kifejezetten tagadták. Habár az állampárt Központi Bizottságának illetékes titkára úgy döntött, ne kapjanak vízumot a környezetvédelmi sétára érkező nyugati újságírók, azt addigra már jelentős számban megkapták, körülbelül hetvenen pedig a sétával egy időben tartott XVIII. Magyar Játékfilmszemlére érkeztek.⁴⁸ A sétán filmező Franz Goess osztrák újságírót, aki egy magántársaság alkalmazottjaként készített felvételeket az osztrák közszolgálati ORF-nek, kiemelték a tömegből és letartóztatták.⁴⁹

A kísérő eseményeket azonban az állampárt nem tudta megállítani. Követségi gépkocsikból filmezték a történeteket a brit, a finn és az indiai követségek,⁵⁰ Richard Baltimore, az USA budapesti képviselőjének politikai tisztje élénken érdeklődött a Duna Kör vezetőségével kapcsolatban,⁵¹ a tüntetés körülményeiről pedig többek között a Reuters hírügynökségnél is negatív hangvételű tudósítás jelent meg.⁵² Ez a sajtóvisszhang hozzájárulhatott ahhoz, hogy az Európai Parlament felszólította Ausztriát, ne adjon se anyagi, se műszaki segítséget a bős–nagygyarosi építkezéshez.⁵³ Szintén ez adhatott bátorságot ahhoz, hogy magyar magánszemélyek 1986. április 16-án fizetett hirdetést jelentessenek meg a vízlépcső megépítése ellen.⁵⁴

Az 1986. február 8-i környezetvédelmi séta hatásai mutatják, hogy egyre jobban nőtt az érdeklődés a Duna Kör iránt nemcsak a külföld, hanem az állambiztonság részéről is. Ezt igazolja a Magyarországra látogató környezetvédők kiemelt megfigyelése, mint például Ulrich Fischer nyugatnémet és Mary Kaldor brit aktivistáé. Előbbi diplomataként részt vett a februári sétán,⁵⁵ utóbbi mint a European Nuclear Disarmament aktivistája és újságjának szerkesztője augusztus végén látogatott Magyarországra magyar édesapjával és brit édesanyjával, és találkozót kívánt szervezni a Duna Kör tagjaival.⁵⁶ Kaldor tervbe vette egy szaktanulmány megírását a Duna Körről,⁵⁷ később pedig publikált is a keleti blokk környezetvédelmi mozgalmairól.⁵⁸

⁴⁷ Simonkay 2024: 102–103.

⁴⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-27/12/1986.II.7.

⁴⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/II-28-29/4/1986.II.11.

⁵⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/II-31-32/3/1986.II.24.

⁵¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/III-30/4/1986.II.12.

⁵² ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/II-28-29/4/1986.II.11.

⁵³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/II-72-85/6/1986.V.4.

⁵⁴ Simonkay 2024: 102–103.

⁵⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/II-31-32/3/1986.II.24.

⁵⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/III-132/153/6/1986.VIII.6.

⁵⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/III-157-178/3/1987.IX.10.

⁵⁸ Vö. pl. Kaldor 2003.

Kapcsolat a nyugatnémet zöldekkel

1985 szeptemberében a nyugatnémet zöldek parlamenti képviselője, Heinz Schur magyarországi turistaként tárgyalt a Duna Kör tagjaival, majd októberben a zöld frakció delegációs tagjaként érkezett Budapestre, politikai látogatásra.⁵⁹ Nem ő volt az egyetlen: abban az évben három nyugatnémet parlamenti és kormánydelegáció látogatott az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatalhoz, a látogatás központi témája mindhárom esetben a bős–nagymarosi vízlépcső építése volt.⁶⁰ Az alternatív Nobel-díj átvétele kapcsán az év végén a nyugatnémet zöldek Bonnban szerveztek egy sajtótájékoztatót, ahol Vargha János nyilatkozhatott a bős–nagymarosi helyzetről a nemzetközi sajtónak.⁶¹

1986. szeptemberben Rüdiger Wohlers oldenburgi lakos 115 aláírást küldött be a Magyar Népköztársaság bonni követségére *Mentsétek meg a magyar Duna-medencét! – Ne legyen Magyarországon Hainburg!* címmel. Az aláírók zömmel helyiek voltak; Wohlersnek a külképviselet válaszul egy tájékoztató anyagot küldött el.⁶² A szervezeti kapcsolatokat jelzi, hogy novemberben a Greenpeace környezetvédő mozgalom egyik nyugatnémet vezetőjétől érkezett a Duna Kör, illetve Vásárhelyi Judit számára egy kézi jelvénynyomókról szóló prospektus, megrendelési céllal.⁶³

1987. novemberben Vargha János, Vit László, Langmár Ferenc, Tóth Tamás és mások, a Duna Környezetvédelmi Országos Egyesület szervezői egy körülbelül 20 fős nyugatnémet „zöld” csoportot fogadtak.⁶⁴ Ezzel párhuzamosan pedig egy több országra kiterjedő Duna-akciót is terveztek, a nyugati követségek előtti demonstrációval, valamint a Világbank felszólításával a Magyarországnak e célra adandó kölcsön megtagadására, a tevékenység nemzetközi szinten káros voltára hivatkozva.⁶⁵

A kölcsönfelvétel megakadályozása az osztrák oldalon is fölmerült: magyar jelentések szerint 1987. május 14-én Bécsben, a Schottentor környékén osztogattak fényképes szóróanyagokat, amelyben amellet érveltek, hogy ha nincs osztrák kölcsön, megmarad a Dunakanyar, mert pénz híján nem valósulhat meg az épít-

⁵⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-206/1985.X.21.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19500 Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal 50. Összefoglaló jelentés, 1986.I.23.

⁶¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-250/1985.XII.23.

⁶² ÁBTL 3.2.5. O-8-415/5, „Rajna” Tájékoztató, 1986.XI.13.

⁶³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/III-192-216/15/1986.XI.5.

⁶⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/8-219/1987.XI.9.

⁶⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/8-153/1987.X.21.

kezés.⁶⁶ Ekkorra a magyar OVIBER és az osztrák Donaukraftwerke között 1986 szeptemberében életbe lépett együttműködés nyomán⁶⁷ megindult építkezés miatt alábbhagyott a tiltakozást övező lelkesedés, amit osztrák oldalon is érzékeltek. Wolfgang Broer, a bécsi *Kurier* tudósítója azt írta 1987 áprilisában, hogy „a reménytelenség miatt ez a harc kifulladt”.⁶⁸ Az állambiztonsági jelentésíró ehhez – a maga szempontjából igen helyesen – hozzáfűzte, hogy Magyarországon az utóbbi időben a környezetszennyező beruházások környékén számos helyi tiltakozó csoportosulás alakult.

Osztrák–magyar közös kiadványok

1987. január 12-én osztrák és magyar környezetvédők Bécsben és Budapesten párhuzamosan tartottak sajtóértekezleteket, amelyen a bős–nagymarosi építkezés hátrányairól szóló kétnyelvű brossurát mutatták be,⁶⁹ majd osztrák, csehszlovák és magyar területen röpcédula-terjesztésbe fogtak. Videókazettákat is becsempészttek Magyarországra, amelyeken Hegedűs András, Konrád György és Vargha János szerepeltek.⁷⁰ Májusban tetten értek a Batthyány és a Marx (ma Nyugati) téri aluljáróban öt osztrákot, köztük Peter Pilz zöldpárti képviselőt, amint a *Nagymaros* című kétnyelvű brossurát, valamint egy *Osztrákok a nagymarosi erőmű építkezés ellen* című, magyar nyelvű röplapot osztogatnak. A rendőrök három óra után elengedték, majd az ország elhagyására utasították őket, a szórólapozást fotózó Nick Thorpe-nak, a BBC magyarországi tudósítójának pedig elkobozták a filmtekercseit.⁷¹ A brossurát emellett terjesztették a bécsi aluljárókban és a budapesti szamizdatok között is, az egyik ügynök például Demszky Gábor lakásán látta.⁷²

1988 januárjában egy osztrák országos diákszervezet és osztrák környezetvédők *Nagymaros News* címmel könyvet jelentettek meg, amelyben többek között Peter Welsh ökológus, Günter Schobesberger biológus, Paul Blau újságíró, magyar részről Hegedűs András, Konrád György, Sólyom László, Vargha János és mások jegyezték tanulmányt.⁷³ Ennek bemutatója januárról márciusra csúszott „bizton-

⁶⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-102/1987.V.26.

⁶⁷ Pogány 2009: 151.

⁶⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/I-82/3/1987.IV.27.

⁶⁹ Wagner, Karl (ed.): *Nagymaros. Eine Informationsbroschüre*. Wien, 1987. ÁBTL 4.1. A-3362

⁷⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-11/1987.I.15.

⁷¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/221-64/73/1987.V.14.

⁷² ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/221-64/10/1987.I.26.

⁷³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-10/1988.I.15.

sági okokból”,⁷⁴ amikor is végül megjelentették a *Nagymaros (II.)* című, német–magyar kétnyelvű füzetet.⁷⁵ Bécsben Vásárhelyi Judit, Haraszti Miklós, Kovács András, Dalos György, Budapesten többek között Vargha János, Perczel Anna, Fényi Tibor, Tóth Tamás, Tolmár Klára, Gadó György, Horváth Mihály, Dragon Pál képviselték a szervezőket. A felsoroltak ekkor kivétel nélkül állambiztonsági ellenőrzés alatt álltak.⁷⁶

1988 szeptemberében *Az osztrák és a magyar dunaszakasz (sic!) és vízlépcsők összehasonlítása, az ausztriai vízlépcsők környezeti hatása* című kiadvány jelent meg az osztrák zöldek kiadásában, amelynek egyik szerzője Franz Meister, az osztrák Ökológiai Intézet tagja volt.⁷⁷ Meister részt vett szeptember 29-én az Új Duna Kör nemzetközi sajtótájékoztatóján is, amelyen elmondta, hogy az osztrák külügyi szervek megfenyegették őket „helytelen környezetvédő munkájuk miatt”, de ők tovább fognak harcolni.⁷⁸

1988. május 6-án, a budapesti Népligetben a nem sokkal korábban megnyílt Jurta Színházban, a Rakpart Klub meghívására Michael Köcher, az Osztrák Diák-képviselő koordinátora, a *Nagymaros II.* című kiadvány egyik szerkesztője tartott előadást *Zöldek Európája* címmel a nyugati és osztrák környezetvédők mozgalmáról, aki után Vit László, a Duna Kör egyik alapítója számolt be a közösen szerkesztett brossúráról. Gadó György, a Szabad Európa Rádió budapesti tudósítója, az SZDSZ későbbi alapító tagja⁷⁹ kérdésére, hogy nem puhák-e a magyar környezetvédők, amiért nem láncolják magukat a Parlament előtt lámpaoszlopokhoz, Köchner azt mondta, hogy ehhez nem ért, „de aki ilyen ötlettel áll elő, az próbálja ki maga először”. A 120 fős létszám és a csekély érdeklődés alapján a szervezők összességében a korábbiakhoz képest sikertelennek értékelték a rendezvényt.⁸⁰

Összefoglalás

Az előzőekben láthattuk, hogy a pártállam közvetlenül csak ritkán avatkozott be a környezetvédelmi szerveződések életébe, inkább adminisztratív korlátozásokkal, valamint szoros megfigyeléssel befolyásolta azokat. Ez egybevág más ismert gyakorlatokkal, például a keletnémet Stasi esetében, amely egyes vélemények sze-

⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-16/1988.I.25.

⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-13/1988.I.20.

⁷⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-61/1988.III.28.

⁷⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-BRFK-175-193/12/1988.IX.30.

⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-BRFK-177/1/1988.X.3.

⁷⁹ Kollega Tarsoly (főszerk.) 1999–2008: 7. 860.

⁸⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-45-78/10-90/1988.V.9.

rint idővel támadóból egyre inkább védelmi jellegű, stabilizáló funkciót látott el a társadalomban.⁸¹ Az állambiztonság a nemzetközi kapcsolatokat is – különösen a Helsinki záróokmány 1975. évi aláírása óta⁸² – inkább csak megnehezítette, mint tiltotta; felváltva alkalmazta a szóbeli meggyőzés, valamint az adminisztratív vagy akár rendőri korlátozás eszközeit. Így például 1986. július végén, a Környezet- és Természetvédelmi Világszövetség által szervezett Nemzetközi Erdőkaraván keretében fórumot tartottak a budapesti Műgyetem K épületében, ahol a nyugati és keleti résztvevők kérdéseire egyaránt válaszoltak az Ipari Minisztérium képviselői és más illetékesek. Habár a Duna Kör tagjai nem lehettek jelen a rendezvényen, és a jelentés szerint a fórumon kapott hivatalos válaszokat általában kétkedés fogadta,⁸³ a magyar állam a beszélgetés megtartásával jelezte igényét a diskurzusban való részvételre.

A magyar állam vezetői nem gondolták, hogy nemzetközi befolyásra jöttek volna létre a hazai környezetvédelmi mozgalmak,⁸⁴ inkább úgy érzékelték, hogy az „ellenséges ellenzéki csoportok” elcsatornázták és radikalizálták a közvélemény jószándékú tenni akarását, és így „imperialista csoportokkal” együttműködve folytattak lejárató tevékenységet.⁸⁵ A bős–nagygyarosi vízlépcső ellen tiltakozókat említő állambiztonsági források mennyisége alapján érzékelhető, hogy 1985–1987 között elsősorban a résztvevők/szereplők nemzetközi kapcsolataiban érzékelt a veszélyt a pártállam, míg a rendszerváltáshoz közeledve, a tömegtüntetések időszakában a kockázat belpolitikai jellegűvé vált.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.4. Belügyminisztérium III/1. Csoportfőnökség iratai
- 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
- 2.7.3. Szakelosztó anyagok
- 3.1.2. Munkadossziék (M-dossziék)
- 3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)
- 3.2.3. Belügyminisztérium III/1. Csoportfőnökség, Mt-dossziék

⁸¹ Gieseke 2010; Dupuy 2020: 79.

⁸² Takács 2022: 49–53.

⁸³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-BRFK-97/1/1986.VIII.5.

⁸⁴ „alulról jövő kezdeményezés”: ÁBTL 3.1.5. O-19500 Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal 49. 1986.I.23.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19500 Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal 54. Összefoglaló jelentés, 1986.XII.30.

3.2.5. Belügyminisztérium III/1. Csoportfőnökség, Operatív dossziék (O-8-dossziék)

Hivatkozott irodalom

- [N.n.] Jelentések tükrében. 2007: *Betekintő* (1.) 1. 94.
- Apaydin, Daniela 2023: *Stop Nagymaros! Die Geschichte einer Grenzüberschreitung.* (Zeitgeschichte im Kontext Band 19.). Göttingen.
- Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András 2021: Bevezetés. In: Balogh Róbert et al. (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem.* Budapest, 9–30.
- Cronon, William 2021: A környezettörténet hasznáról. In: Balogh Róbert et al. (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem.* Budapest, 31–52.
- Dupuy, Michel 2020: The Western European Public Sphere and the Environment in Eastern Europe During the Cold War: Between Model, Utilisation and Denunciation. In: Wenkel, Christian – Bussière, Eric – Grisoni, Anahita – Miard-Delacroix, Hélène (eds.): *The Environment and the European Public Sphere: Perceptions, Actors, Policies.* Winwick, 70–88.
- Gieseke, Jens 2010: Állambiztonság és társadalom – érvek az együttes vizsgálat szükségessége mellett. Az NDK Állambiztonsági Minisztérium történeti kutatásának állása. *Betekintő* (4.) 3. 3–25.
- Gyarmati György 2012: Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok, és mire nem? *Kommentár* (7.) 6. 64–79.
- Haraszti Miklós 1987: Esetgyűjtemény Útlevel – 1987 című cikkünkhöz. *Beszélő* (7.) 21. 118–148.
- Hughes, J. Donald 2008: Three Dimensions of Environmental History. *Environment and History* (14.) 3. 319–330.
- Kaldor, Mary 2003: *Global Civil Society: An Answer to War.* Cambridge.
- Köbel Szilvia 2015: *A politikai szabadságjogok korszakai Magyarországon 1945-től napjainkig.* Budapest.
- McNeill, J. R. 2003: Observations on the Nature and Culture of Environmental History. *History and Theory* (42.) 4. 5–43.
- Neubacher, Daniela 2020: Wetlands of Protest. Seeking Transnational Trajectories in Hungary’s Environmental Movement. In: Wenkel, Christian – Bussière, Eric – Grisoni, Anahita – Miard-Delacroix, Hélène (eds.): *The Environment and the European Public Sphere: Perceptions, Actors, Policies.* Winwick, 108–120.

- Pogány, Ágnes 2009: Co-Operation Through the Iron Curtain; Economic Relations between Austria and Hungary after the Second World War. In: Enderle-Burcel, Gertrude – Franaszek, Piotr – Stiefel, Dieter – Teichova Alice (eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic Relations Between Neutral and Socialist Countries in Cold War Europe*. Kraków, 142–164.
- Simonkay Márton 2024: Vízerművek és környezetvédő mozgalmak. Adalékok az 1980-as évek osztrák–magyar kapcsolataihoz. *Századok* (158.) 1. 95–110.
- Takács Róbert 2022: Kulturális külpolitika, kulturális érintkezések és transzferek az 1970-es és 1980-as években. Megközelítések és értelmezési keretek / A helsinki folyamat és a kulturális csere. In: Takács Róbert (szerk.): *A nyitott zárt ország. Kulturális és tudományos érintkezések az 1970-es és 1980-as években Magyarország és a Nyugat között*. Budapest, 9–62.
- Takács Tibor 2014: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai: mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest, 107–128.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.) 1999–2008: *Révai Új Lexikona*. 1–19. Szekszárd
- Tóth Eszter 2011: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Be tekintő* (5.) 2. 68–107.